
КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.823

О. О. Бублік

аспірант
Класичний приватний університет

СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБЛЕНОСТІ ПИТАНЬ ПРАЦЕВИКОРИСТАННЯ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Статтю присвячено аналізу стану наукової розробки питань працевикористання засуджених до позбавлення волі та з'ясуванню на цій підставі перспективних напрямів наукових досліджень у сфері виконання кримінальних покарань.

Ключові слова: *праця, залучення до праці, працевлаштування, засуджений, право, обов'язок.*

Залучення засуджених до суспільно корисної оплачуваної праці є одним з основних практичних заходів, спрямованих на досягнення мети виправлення та ресоціалізації засуджених, дотримання ними вимог законів і інших правил поведінки, прийнятих у суспільстві як під час відбування покарання, так і в подальшому. Процес виконання кримінальних покарань, виступаючи основним об'єктом, центральною категорією як теорії кримінально-виконавчого права, так і практичної діяльності органів і установ, який спрямовує пізнавальну діяльність відповідних суб'єктів [16, с. 1], зумовлює всебічне дослідження будь-якої його складової, зокрема залучення засуджених до суспільно корисної оплачуваної праці. Докорінна зміна в Україні політичного, соціального й економічного устрою наприкінці 1990-х рр. зумовила необхідність ґрунтового зламу існуючої системи виконання покарань. Основні претензії критиків існуючої тоді системи трудового виправлення злочинців стосувались порядку й умов відбування покарання у виді позбавлення волі, переважно через неналежні, іноді нелюдські умови примусової праці, яку засуджені сприймали як додаткову кару. Тривалий час, навіть і після прийняття чинного Кримінально-виконавчого кодексу, вчені констатували, що стан та розвиток науки кримінально-виконавчого права в цілому на цей момент залишається обділений увагою вчених [1, с. 10].

Ті наукові дослідження, які проводилися, стосувались переважно порядку та правил виконання нових видів кримінальних покарань: штрафу, громадських робіт, службових обмежень для військовослужбовців, арешту, обмеження волі, довічного позбавлення волі або дослідження окремих інститутів нового КВК. І лише незначна частина авторів зверталась до проблематики працевикористання засуджених, переважно як

використання засуджених, переважно як одного з інститутів виконання та відбування покарань. Втім, останніми роками наукові пошуки у сфері кримінально-виконавчого права актуалізувалися. Певною мірою це стосується й інституту працевикористання засуджених до позбавлення волі.

Актуальність будь-якої наукової проблеми визначається сполученням таких невід'ємних елементів, як практична значущість та недостатня вивченість. Встановлення наявності стану вивчення проблеми передбачає ґрунтовне ознайомлення зі спеціальною літературою, систематизацію джерел, виокремлення суттєвого, оцінювання раніше зробленого дослідниками. Тож історіографічний огляд літератури дасть змогу окреслити основні етапи розвитку наукової думки з проблеми працевикористання засуджених у сучасних умовах реформування пенітенціарної системи, що допоможе визначитись із перспективними напрямками наукового дослідження цієї сфери виконання кримінальних покарань.

Проблему працевикористання засуджених на українських теренах досліджували в різні часи, як у період Російської імперії, Радянського Союзу, так і останніми роками – в незалежній Україні. Серед дореволюційних учених питання залучення засуджених до праці розглядали М. Д. Калмиков, І. Я. Фойницький, М. С. Таганцев, М. І. Кістяківський, А. Ф. Белогриць-Котляревський та ін. Серед них особливо виділяється праця І. Я. Фойницького "Учение о наказании в связи с тюрьмоведением" (1889 р.), в якій досліджено розвиток інституту покарань, пов'язаних з позбавленням волі, в тому числі питання пенітенціарної праці. Значну увагу розвитку каральної політики російської держави приділив М. Д. Сергієнко у своїй праці "Наказание в российском праве XVII века" (1887 р.), досліджуючи процес використання праці засуджених до заслання

ня на роботах зі зміцнення прикордонних територій Московської держави.

Серед радянських учених-правознавців, які досліджували питання використання праці засуджених, належить відзначити таких, як М. О. Беляєв, К. В. Боягузов, О. А. Герцензон, М. М. Гернет, С. Л. Гайдук, А. І. Зубков, Л. А. Жук, І. І. Карпець, Л. Г. Крахмальник, А. А. Піонтковський, С. В. Познишев, В. І. Селіверстов, В. М. Трубніков, С. Я. Фаренюк, М. Д. Шаргородський та ін. Серед фундаментальних досліджень того часу виділяється праця М. М. Гернета "Історія царської тюрми", видана (і перевидана) в 40–60-х рр. ХХ ст. Зрозуміло, що висвітлення в цій роботі (як і в багатьох інших роботах того часу) досліджуваної проблематики в основному визначалось існуючими партійно-ідеологічними настановами, а отже, було однобоким. Зокрема, відкидали будь-які позитивні аспекти праці арештантів дореволюційної Росії, а ГУТАБ в часи його функціонування радянською владою усіяло звеличували.

За період незалежності України питання регулювання й використання праці засуджених до різних видів покарань тією чи іншою мірою досліджували І. Г. Богатирьов, М. І. Демченко, Т. А. Денисова, О. М. Джула, І. Л. Жук, Л. А. Жук, О. Г. Колб, О. М. Неживець, А. Х. Степанюк, В. М. Трубніков, І. С. Яковець, М. М. Яцишин та ін. Серед останніх праць, присвячених цій проблематиці, можна вказати публікації О. Губенка, А. В. Градецького, Ю. В. Кернякевич-Танасійчук, О. О. Стулова, Ю. В. Сидоренка, В. В. Хорошун, О. В. Ульяновченко та ін. Безпосередньо проблемам працевикористання засуджених була присвячена кандидатська дисертація С. О. Стефанова. "Організаційно-правові проблеми трудової зайнятості засуджених у місцях позбавлення волі" (2002 р.). Дисертантом зроблено висновок про необхідність коригування принципів кримінально-виконавчого права, які повинні бути змінені з урахуванням позитивних характеристик трудової зайнятості засуджених у місцях позбавлення волі та виділені найбільш значущі з них, а саме: підпорядкування виробничо-господарської діяльності установ, які виконують покарання, виховним цілям; повна трудова зайнятість засуджених на основі її ресоціалізуючих властивостей; участь держави в розвитку виробничої бази виправних установ на основі її різних організаційно-правових форм. Для забезпечення реалізації цих принципів автор запропонував на законодавчому рівні врегулювати питання про співвідношення виховних і виробничих завдань, які досягаються в процесі забезпечення трудової зайнятості засуджених; розглянути питання про приватизацію виробництв виправних установ як фізичними, так і юридичними особами; розробити й прийняти Закон України "Про організацію праці в кримінально-виконавчій системі", в якому вказати значення і роль державного замов-

лення для вирішення питання трудової зайнятості засуджених [12, с. 4–5].

У дисертації А. В. Градецького "Особливості карально-виховного впливу на засуджених, колишніх суддів та співробітників правоохоронних органів, які відбувають покарання у виді позбавлення волі" досліджено особливості працевикористання цієї категорії засуджених в умовах позбавлення волі й зроблено висновок про неефективність такої діяльності персоналу виправної колонії з урахуванням необхідності задоволення матеріальних потреб засуджених, можливостей виявити та реалізувати свої здібності й уміння, підвищення виробничої кваліфікації, оскільки в подальшому вони не зможуть повернутися до своєї попередньої діяльності (професії). Акцентовано, що за існуючих умов праця засуджених не може виконувати роль запобіжника проти деградації особистості, яка ймовірна через позбавлення волі, оскільки працевикористання колишніх суддів та співробітників правоохоронних органів є малоефективним [4, с. 12].

З погляду правового регулювання й організації працевикористання засуджених в установах виконання покарань (УВП) становить інтерес праця І. Л. Жук "Праця засуджених в пенітенціарних установах України: проблеми та напрями гуманізації" (2003 р.). Попри низку дискусійних положень цієї роботи, визнаємо, що пропозиції автора щодо шляхів покращення використання праці засуджених в умовах реформування кримінально-виконавчої системи в напрямі її гуманізації та демократизації на основі вдосконалення взаємодії установ з виробничими структурами різних форм власності, удосконалення системи професійно-технічного навчання, розробки новітніх підходів до створення системи заходів морального й матеріального стимулювання праці засуджених на сьогодні залишаються актуальними та такими, що мають бути враховані в процесі подальшого реформування кримінально-виконавчої системи й відповідної галузі права.

О. О. Стулов у своїй дисертації "Реалізація принципу законності при виконанні та відбуванні покарання у виді позбавлення волі на певний строк" на підставі проведеного дослідження, а також власного практичного досвіду прокурорського нагляду за додержанням законів в органах і установах виконання покарань (ОУВП) дійшов висновку про недотримання як законодавцем, так і персоналом ОУВП принципу законності в частині регулювання й використання суспільнокорисної (оплачуваної) праці засуджених, яка на час проведення дослідження вважалась одночасно і повинністю (ч. 1 ст. 118 КВК), і законним правом засуджених (ч. 1 ст. 107 КВК). З огляду на визнання того, що право засуджених на працю є домінуючим, і що примусова праця в Україні заборонена, а також з інших мотивованих міркувань, автор пропонував законодавцю виключити позачергове чергу-

вання з прибирання приміщень та території установи із переліку стягнень, які застосовувались до осіб, засуджених до позбавлення волі [15, с. 5]. На сьогодні такий вид дисциплінарного стягнення з КВК виключений. Вказана робота, як і більшості дослідників із значним практичним досвідом діяльності в цій сфері, вирізняється певним радикалізмом в оцінках і висновках щодо окремих явищ правової дійсності, існуючих в УВП кримінально-виконавчих відносин, пов'язаних з працевикористанням засуджених, а також очевидним скептицизмом щодо можливості стрімкого поліпшення моральності серед персоналу ОУВП, а отже, і гарантій об'єктивної оцінки результатів праці засуджених, гідної оплати тощо. Водночас цікавою і, як на нас, актуальною залишається пропозиція О. О. Стулова щодо можливості підвищення трудової мотивації засуджених до позбавлення волі на певний строк шляхом упровадження системи пільгових заліків терміну відбування покарання для сумлінно працюючих засуджених, які не мають стягнень за злісні порушення режиму тримання. Адже така система успішно діяла навіть за часів славнозвісного ГУТАБу.

Ознайомлення з авторефератами інших дисертацій за спеціальністю 12.00.08 дає підстави для висновку, що окремі проблеми працевикористання засуджених до позбавлення волі опрацьовані дослідниками досить ґрунтовно і всебічно. І не тільки в межах чинного КВК, оскільки працевикористання засуджених – це не лише питання відбору, підготовки, навчання (при потребі) і використання засуджених для виконання певних видів робіт. Насправді, це ще й стан фізичного і психічного здоров'я засуджених, їх бажання й мотивації, можливість належного забезпечення в умовах УВП істотних умов праці, належного рівня її оплати, безпечність ведення робіт, санітарний стан виробничих приміщень, достатність часу відпочинку, а також гарантованість впливу трудової діяльності засуджених на зміну умов тримання в межах однієї колонії або шляхом переведення до іншої, заміни одного виду покарання іншим, на умовно-дострокове звільнення від подальшого відбування позбавлення волі тощо.

Наукові пошуки в цьому напрямі тривають. Так, під керівництвом д. ю. н., професора І. Г. Богатирьова протягом останніх років були захищені кандидатські дисертації, зокрема С. І. Лучко "Реалізація Державно-кримінально-виконавчою службою України соціальної роботи із засудженими в установах виконання покарань" (2012 р.), С. В. Хуторіною "Загальноосвітнє і професійно-технічне навчання засуджених до позбавлення волі" (2012 р.), Н. В. Коломієць "Застосування кримінально-виконавчого законодавства до осіб, засуджених за злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів" (2012 р.), О. В. Хорошун "Кримі-

нально-виконавча характеристика довічного позбавлення волі" (2012 р.). Вказані дослідники зверталися до питань працевикористання засуджених у межах обраного предмета дослідження.

На окрему увагу заслуговує монографія "Праця засуджених в місцях позбавлення волі" 2009 р., в якій здійснена спроба сформулювати основні принципи організації праці засуджених: законності, гуманізму, індивідуалізації та диференціації праці, демократизму, обов'язковості й загальності праці [7, с. 53]. Втім серед визначених науковцями принципів не вказано такий важливий, як оплатність праці. Серед основних висновків цього дослідження заслуговують на особливу увагу такі: перспектива збереження обов'язковості праці засуджених до позбавлення волі повинна бути пов'язана із забезпеченням відповідних гарантій реалізації цього обов'язку для більшої частини засуджених; висновок про більш чітке визначення відповідальності засуджених за ухиляння від виконання обов'язку працювати, що вимагає внесення відповідних змін до законодавства; у процесі реформування пенітенціарної системи пріоритет у співвідношенні цілей праці засуджених повинен зміщуватись у бік соціальних цілей, що сприятиме підвищенню трудової активності засуджених і, відповідно, ефективності виховного впливу; методологія й методика використання праці засуджених у напрямі гуманізації повинні орієнтуватися на зв'язок між рівнем раціонального використання робочої сили засуджених та різноманітними факторами, які його зумовлюють; у сучасних умовах при залученні засуджених до праці слід застосовувати методи економічного, організаційного та адміністративного впливу. Втім, слід враховувати, що частина матеріалу дослідження побудована на старих нормативній базі та емпіричних матеріалах періоду 1999–2003 рр. та використанні застарілих словосполучень і термінів на кшталт "виправно-трудове право" [7, с. 9].

Моніторинг публікацій у фахових виданнях свідчить про зростання уваги науковців до проблематики нормативного регулювання й організаційного забезпечення працевикористання засуджених різних категорій (Т. А. Денисова, О. Гулак, Ю. В. Керняквич-Танасійчук, А. В. Градецький, О. О. Стулов, О. І. Опанасенков, О. Г. Гончаренко, О. М. Неживець [2; 3; 5; 6; 8; 10; 11; 13; 14] та інших дослідників сфери виконання покарань).

Окремо варто зупинитись на доктринальних положеннях щодо питань залучення засуджених до праці, що містяться в науково-практичних коментарях до Кримінально-виконавчого кодексу України. Напевне, з тих причин, що норми окремих глав КВК коментують, як правило, різні вчені, їх думки щодо якості регулювання одних і тих самих питань, в нашому випадку правового інституту працевикористання засуджених до позбавлення волі на певний строк, іноді

прямо протилежні, а тому створюють певні складнощі для з'ясування змісту відповідних положень. Скажімо, в одному з науково-практичних коментарів до КВК, коментуючи право засуджених брати участь у трудовій діяльності (ч. 1 ст. 107 "Права і обов'язки засуджених до позбавлення волі" гл. 17 КВК), автори роз'яснюють, що гарантоване ст. 43 Конституції України право громадян на працю згідно з ч. 1 ст. 118 КВК "у засуджених до позбавлення волі трансформується в обов'язок працювати" [9, с. 319]. В іншому випадку, коментуючи встановлену в ч. 1 ст. 118 КВК (на той час) для засуджених "повинність працювати в місцях і на роботах, які визначаються адміністрацією колонії", автори зауважують, що "аналіз статей 7–9, 107 КВК України дає можливість зробити висновок про те, що засуджені мають право, а не обов'язок працювати під час виконання покарання у виді позбавлення волі" [9, с. 358]. І це теж проблема кримінально-виконавчого права.

Висновки. Підсумовуючи, можемо констатувати таке:

- науковий інтерес до питань працевикористання засуджених в Україні з'явився порівняно недавно, приблизно в середині минулого століття, а посилився разом із здобуттям Україною незалежності, її приєднанням до низки міжнародних договорів щодо прав людини, поводження з в'язнями, запобігання катуванням і, особливо, з прийняттям нового КВК України та намаганням підвести наукове підґрунтя під докорінну зміну пенітенціарної системи взагалі;
- незважаючи на перманентні дослідження проблематики працевикористання засуджених до позбавлення волі в Україні, стан її наукової розробленості сьогодні визнати задовільним не можна;
- більшість проведених досліджень проблем працевикористання засуджених в Україні присвячена саме праці засуджених до позбавлення волі – суворо ізольованої й найбільш незахищеної категорії засуджених;
- більшість уже проведених досліджень інституту працевикористання засуджених до позбавлення волі були присвячені двом проблемам: 1) стану нормативного регулювання й організації використання праці засуджених до позбавлення волі; 2) ролі (впливу) суспільно корисної праці засуджених до позбавлення волі на процес їх виправлення, ресоціалізації й адаптації в суспільстві після звільнення з УВП. Інші аспекти проблематики працевикористання засуджених висвітлено фрагментарно та вибірково, переважно в розрізі вивчення основного об'єкта дослідження;
- комплексне дослідження проблеми (історичних і порівняльних аспектів, цілей, принципів, особливостей регулювання, виконання, відбування тощо) використання праці засуджених до інших видів покарань, передбачених статтею 51 КК, в Україні фактично не здійснювалося, отже, основні здобутки в цій царині науці кримінально-виконавчого права слід очікувати в майбутньому.

Список використаної літератури

1. Богатирьов І. Г. Українська пенітенціарна наука : монографія / І. Г. Богатирьов. – Харків : Харків юридичний, 2008. – 294 с.
2. Гончаренко О. Г. Міжнародний досвід залучення засуджених до праці і можливість його використання у вітчизняній пенітенціарній системі / О. Г. Гончаренко // Державна пенітенціарна служба України: історія, сьогодення та перспективи розвитку у світлі міжнародних пенітенціарних стандартів та Концепції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 28–29 берез. 2013 р.). – Київ : Державна пенітенціарна служба України : Дакор, 2013. – С. 185–189.
3. Градецький А. В. Механізм регулювання праці засуджених / А. В. Градецький // Держава та регіони. Серія: Право. – 2013. – № 2 (40). – С. 124–128.
4. Градецький А. В. Особливості карально-виховного впливу на засуджених, колишніх суддів та співробітників правоохоронних органів, які відбувають покарання у виді позбавлення волі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / А. В. Градецький. – Запоріжжя, 2010. – 20 с.
5. Гулак О. Особливості державного управління у сфері працевлаштування засуджених у вітчизняних кримінально-виконавчих установах / О. Гулак // Вісник Академії управління МВС. – 2009. – № 3. – С. 81–92.
6. Денисова Т. А. Залучення засуджених до праці як засіб виправлення особи / Т. А. Денисова // Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених. – Сімферополь : Таврія, 2006. – Вип. 9. – С. 124–130.
7. Жук Л. А. Праця засуджених в місцях позбавлення волі / Л. А. Жук, О. М. Жук. – Київ : Кондор, 2009. – 226 с.
8. Кернякевич-Танасійчук Ю. В. Про правову природу праці засуджених до позбавлення волі / Ю. В. Кернякевич-Танасійчук // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки. – 2014. – Вип. 3. – Т. 2. – С. 37–40.
9. Науково-практичний коментар Кримінально-виконавчого кодексу України / А. Г. Гель, О. Г. Колб, В. О. Корчинський [та ін.] ; за заг. ред. А. Х. Степанюка. – Київ : Юрінком Інтер, 2008. – 496 с.
10. Неживець О. М. Роль суспільно корисної праці у виправленні та ресоціалізації засуджених жінок / О. М. Неживець // Державна пенітенціарна служба Украї-

- ни: історія, сьогодення та перспективи розвитку у світлі міжнародних пенітенціарних стандартів та Концепції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 28–29 берез. 2013 р.). – Київ : Державна пенітенціарна служба України : Дакор, 2013. – С. 505–507.
11. Опанасенков О. І. Правове регулювання праці засуджених до позбавлення волі як засіб їх виправлення: сучасність і перспективи / О. І. Опанасенков // Питання боротьби зі злочинністю. – 2014. – Вип. 27. – С. 258–266.
 12. Стефанов С. О. Організаційно-правові проблеми трудової зайнятості засуджених у місцях позбавлення волі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / С. О. Стефанов. – Одеса, 2002. – 19 с.
 13. Стулов О. О. Дотримання принципу законності при залученні до праці осіб, засуджених до позбавлення волі на певний строк / О. О. Стулов // Держава та регіони. Серія: Право. – 2010. – № 4. – С. 204–209.
 14. Стулов О. О. Дотримання принципу законності при виконанні адміністрацією виправних установ судових рішень щодо відшкодування збитків особам, потерпілим від злочинів / О. О. Стулов // Часопис Київського університету права. – 2010. – № 1. – С. 270–274.
 15. Стулов О. О. Реалізація принципу законності при виконанні та відбуванні покарання у виді позбавлення волі на певний строк : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / О. О. Стулов. – Запоріжжя, 2012. – 20 с.
 16. Яковець І. С. Сучасний стан науки кримінально-виконавчого права та передумови формування концепції оптимізації процесу виконання кримінальних покарань / І. С. Яковець // Часопис Академії адвокатури України. – 2013. – Т. 6. – № 1 (18). – С. 1–8.

Стаття надійшла до редакції 24.03.2015.

Бублик Е. А. Состояние научной разработки вопросов использования труда осужденных к лишению свободы

В статье проанализировано состояние научной разработки вопросов использования труда осужденных к лишению свободы и на этой основе обозначены перспективные направления научных исследований в сфере исполнения наказаний.

Ключевые слова: труд, привлечение к работе, трудоустройство, осужденный, право, обязанность.

Bublik O. Condition of Scientific Elaboration of Questions Using of Labor Sentenced to Imprisonment

The article analyzes the state of scientific elaboration of questions using of labor sentenced to imprisonment and determine on this basis promising directions of scientific researches in the field of execution of criminal penalties.

The involvement of prisoners in socially useful paid work is one of the main practical measures to achieve the goal of corrections and socialization of prisoners, their compliance with laws and other rules of conduct adopted in society as in the sentence, and in the future. Historiographical literature review allowed outlining the main stages of development of scientific thought on the issue using of labor sentenced to imprisonment under modern conditions of reforming the penitentiary system and provided an opportunity to determine promising directions of scientific researches this field of execution of criminal penalties.

The study made the following findings:

- scientific interest in issues using of labor sentenced to imprisonment in Ukraine appeared recently, about the middle of last century, and increased with the acquisition of Ukraine's independence, its accession to a number of international treaties on human rights, treatment of prisoners, torture prevention and especially with the adoption of the new CEC of Ukraine and the attempts to bring scientific foundation radical change in the prison system in general;
- despite the permanent study analyzed the problems in Ukraine condition of scientific elaboration of questions using of labor sentenced to imprisonment today cannot be considered satisfactory, because most of the research problems using of labor sentenced to imprisonment in Ukraine devoted to labor prisoners – strictly isolated and the most vulnerable categories of prisoners;
- the vast majority of scientific researches institute using of labor sentenced to imprisonment were devoted to two issues: 1) state of normative regulation and organization of use of work sentenced to imprisonment; 2) roles (influence) socially useful work sentenced to imprisonment in the process of correction, socialization and social adaptation after release from penitentiary. Other aspects of the issues using of labor sentenced to imprisonment studied by the authors fragmentary and selective, mainly in the context of the study of the main research object;
- complex research problem of the employment of prisoners (historical and comparative aspects, objectives, principles, features regulation, implementation, serving, etc.) to other penalties provided for in Article 51 of the Criminal Code in Ukraine did not actually carried out, consequently the main achievements in this field of science penal law to be expected in the future.

Key words: labor, involvement of labor, employment, prisoners, law, duty.